

Şagirdyönümlü təlim nədir?

Dördüncü Sənaye inqilabı fiziki, rəqəmsal və bioloji müstəvilər arasındakı sərhədlərin diferensiaslaşmasını təsvir etmək üsuludur. Bu, süni intellekt (AI), robototexnika, əşyaların interneti (IoT), 3D çap, gen mühəndisliyi, kvant hesablamaları və digər texnologiyaların gündəlik həyatımıza və sənayeyə inteqrasiyası şəklində özünü büruzə verir. Ölkəmiz qlobal çağırışlara, eləcə də tendensiyalara adekvat cavab verən və post-pandemiya dövründə yeni inkişaf trendlərinin tətbiqində maraqlıdır. Bu baxımdan ölkəmizdə rəqəmsal iqtisadiyyatın və texnologiyaların inkişafı üçün əlverişli infrastrukturun, o cümlədən Dördüncü Sənaye inqilabının standartlarına uyğun şəraitin formalaşdırılması istiqamətində bir sıra işlər görülür.

Artan texnoloji yeniliklər, əmək bazarının tələbləri yüksək kompetensiyalı şəxslərin formalaşdırılması zərurətini meydana çıxarır. Bu istiqamətdə ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında duran prioritet məsələ şagirdlərin həyata hazırlanmasıdır. Bunun üçün elm, texnika,

texnologiya və istehsalatın inkişaf səviyyəsi və ümumtəhsil məktəblərində öyrədilən fənlərin tədris səviyyəsi bir-biri ilə vəhdət təşkil etməlidir. Müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq istehsalın bütün sahələrinə, eləcə də təhsil sahələrinə yeni-yeni texnologiyalar tətbiq olunur ki, bunların da hər biri təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edir. Buna görə də XXI əsr bacarıqlarının necə əhəmiyyətli olduğu məsələsi aktuallaşır. Qeyd olunan önəmli bacarıqlar şagirdlərin gələcəkdə uğurlu karyera qurmasına zəmin yaradacaq. Burada müəllimin şagirdlərin öyrənmə ehtiyaclarına uyğun şəkildə təlim prosesini təşkil etməsi məqsəduyğun hesab edilə bilər.

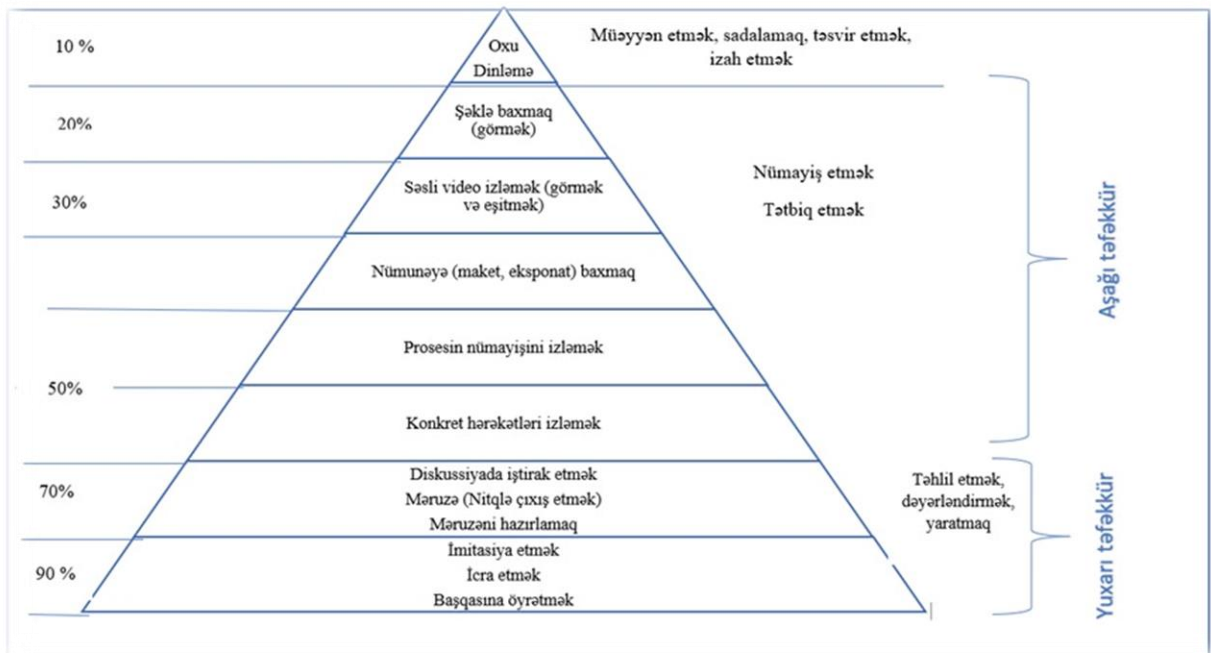
Hansı metodlar daha səmərəlidir?

Dərsin məqsədinə çatmaq üçün səmərəli təlim metodlarının seçilməsi uzun müddət müzakirə və araşdırma mövzusu olmuşdur. Mövzu ilə bağlı bir sıra araşdırmalar mövcuddur. Bu araşdırmalardan biri məşhur Amerika pedaqoqu və Oqayo Universitetinin professoru Edqar Deylin seçilmiş fəaliyyətlər əsasında əldə olunan bacarıqlarla qavramanın faiz göstəricisi əks olunan "təlim piramidası"dır (və ya "təlim konusu"). Gəlin həmin araşdırmaya diqqət yetirək.

1946-cı ildə tədqiqat nəticəsində Edqar Deyl "Təlimin audiovizual metodu" adlı kitabını nəşr etdirir və bu kitabında qavramanın üsullarını, materialın yadda saxlanılmasının faiz nisbətini təqdim edir.

Tədqiqat zamanı eyni bilik şagirdlərə müxtəlif formalarda təqdim edilir və qavrama səviyyəsi təhlil edilir.

Təlim konusuna baxanda bir çox sualların cavablarını tapmaq mümkündür. Cədvələ diqqətlə baxdıqda görünür ki, insanın qavrama və yadda saxlaması yüksək olduqda mücərrəd

təfəkkürü daha da yüksək olur. Lakin bu o demək deyil ki, mücərrəd təfəkkürü aşağı olan insanlar heç bir bacarığa malik olmurlar. Sadəcə, həyati bacarıqların yüksəlməsi üçün qavrama və yadda saxlamayı yüksəltmək, beləliklə də, təfəkkürün digər növlərini – məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirmək lazımdır.

Uzunmüddətli araşdırmada göstərilir ki, şagirdlər informasiyanı oxumaq və dinləməklə materialın 10%-ni qavrayırlar və onlarda sadalamaq, təsvir etmək, izah etmək kimi bacarıqlar formalaşır ki, bu da aşağı təfəkkür səviyyəsinin bacarıqlarından bir neçəsidir. Oxumaq və dinləməklə yanaşı, şagirdlərin öyrənəcəyi materiala vizual materiallar əlavə olunarsa, qavramanın faizi 20% təşkil edəcək. Bununla yanaşı, şagird oxuma, dinləmə, görmə və eşitmə fəaliyyətlərini eyni zamanda icra edərsə, bu zaman qavrama 30% təşkil edəcək. Əgər şagirdlər hər hansı bir informasiyanı izləməklə qəbul edirlərsə (məsələn: eksperimentlər, videolar), bu zaman qavrama 50% təşkil edəcək. Sadaladığımız bu bacarıqlar hər biri aşağı təfəkkür səviyyəsini əhatə edir. Şagirdlərdə təhliletmə, dəyərləndirmə və yaratma kimi bacarıqların formalaşması üçün onları hər hansı müzakirələrə cəlb etmək, özlərini ifadə edə bilmələri üçün hər hansı araşdırma aparmağa və onu təqdim etməyə imkan yaratmaq lazımdır. Bu zaman onlarda qavrama faizi 70% şəklində özünü göstərəcək. Şagirdlər hər hansı mövzunu digər şagirdə öyrədirlərsə, bu halda qavrama faizi 90% təşkil edəcək ki, bu da onlarda ən yüksək qavrama faizi göstəricisidir. Bu araşdırmaya əsaslanaraq pedaqoqlar sadalanan bacarıqları özündə ehtiva edən təlim metodları təklif və tətbiq etməyə başladılar. Deməli, biz şagirdlərimizdə bir sıra yuxarı təfəkkür səviyyəsinin bacarıqlarını müşahidə etmək istəyiriksə, onları müxtəlif mövzularda araşdırma, layihə, təqdimatlar hazırlama, müzakirə və debatlar kimi fəaliyyətlərə cəlb etməliyik.

Nə üçün şagirdyönümlü təlim metodu? Bu metodun əsas üstünlükləri hansılardır?

Tədris prosesində 2 əsas yanaşma vardır:

Müəllimyönümlü və şagirdyönümlü təlim metodu.

Müəllimyönümlü yanaşmada şagird passivdir. Müəllim şagirdə informasiyanı hazır şəkildə ötürür, dərslər daha çox məruzə şəklində, təlimatların verilməsi yolu ilə keçirilir. Müəllimyönümlü yanaşmada şagirdlərin nəyi nə qədər və necə öyrənəcəkləri müəllim tərəfindən müəyyənləşdirilir. Belə dərslərdə şagirdin hər addımı müəllimin müəyyənləşdirdiyi şəkildə olur. Bir sözlə, şagirdlər müəllimin verdiyi informasiya ilə sərhədlənirlər. Müəllim mövzunu özünün dərk etdiyi şəkildə şagirdlərə çatdırır və onlara araşdırma imkanı yaratmır. Müəllim informasiyanı hazır şəkildə ötürən əsas bilik mənbəyi, şagirdlər passiv şəkildə informasiyanı qəbul edən tərəfdir. Qiymətləndirmə yekunlaşdırıcı xarakter daşıyır, yəni təlim nailiyyətlərinin ölçülməsinə yönəlmişdir. Müəllimyönümlü dərslərdə, adətən, şagirdlər dinləyən tərəf olduğu üçün müəllimin izahı bitməyə qədər informasiyanı müzakirə etmir, sual vermirlər. Bu zaman tam sakitlik olsa da, qarşılıqlı öyrənmə şəraitinin yaradılmaması şagirdlərin əməkdaşlıq bacarıqlarının formalaşmaması, ünsiyyət bacarıqlarından istifadə etməmələri ilə nəticələnir. **Bu model şagirdlərdə özlərini ifadə etmək, müzakirə aparmaq, müstəqil öyrənmə bacarığını formalaşdırmağa şərait yaratmır.**

Şagirdyönümlü yanaşmada isə fərqlidir, şagirdlər passiv dinləyici deyillər, onlar təlim prosesində fəaldırlar. Bu zaman “şagird fəaldır” dedikdə şagirdin dərslərdə yalnız fiziki və ya emosional fəallığı yox, eyni zamanda, idraki fəallığı nəzərdə tutulur. Bu modeldə müəllimin əsas rolu materialın anlaşılması üçün şagirdi yönəltməkdən, ona yaxından kömək etməkdən, bir sözlə, şagirdə materialı hazır şəkildə verməkdən yox, öyrənmənin yollarını öyrətməkdən ibarətdir. Şagirdyönümlü təlim şagirdlərin təfəkkürünün, həyatı və bir sıra sosial bacarıqlarının formalaşmasına, özlərini daha düzgün şəkildə ifadə etmələrinə də şərait yaradır. Şagirdin qarşısına informasiyanı araşdırma, təhliletmə, arqument gətirmə, konflikt həlləmə, vaxtın

səmərəli idarə olunması, fikrini əsaslandırma kimi mühüm fəaliyyətlərin icrası çıxır ki, bunlar da öz növbəsində onlarda müəyyən bacarıq və vərdişlərin formalaşmasına xidmət edir. Şagirdlər əldə etdikləri bilikləri tətbiq edərək inkişaf etdirir və bu da bacarığa çevrilir. Bu yanaşmada əsas məqsəd idraki fəallıq və təfəkkürün inkişafına yönəlik olmasıdır.

Buna görə də müstəqil öyrənmə bacarıqlarının şagirdlərdə formalaşmasına şərait yaradılmalıdır.

Əslində, hər iki yanaşmanın özünəməxsus üstün cəhətləri olsa da, müəllim təlim prosesində bu yanaşmalardan məqsədli şəkildə istifadə etməli, hətta lazım gələrsə, sintez etməyi bacarmalıdır.

Bu prosesdə də fasilitasiyanın rolu mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bilirik ki, fasilitator təlim prosesini idarə edən şəxsdir. Fasilitator qərar vermir, lakin səmərəli qərar verməyə, təhlil və qiymətləndirmə aparmağa istiqamət göstərir. Fasilitasiya düzgün şəkildə təşkil olunarsa, uğurlu nəticə əldə etmək mümkündür. Müəllimin bu prosesdəki əsas rolu şagirdə dəstək göstərməsi, onu düşünməyə, idraki fəallığa yönəltməkdən ibarətdir ki, bu zaman müəllim materialı hazır şəkildə təqdim etməməli, əksinə, şagirdlərə öyrənmənin yollarını öyrətməlidir. Bu fəaliyyətlərin tətbiqi zamanı şagirdlərdə yüksək təfəkkür bacarıqlarını formalaşdırmaq üçün ən səmərəli metod şagirdyönümlü təlim metodudur.

Hansı modellər vasitəsilə bu bacarıqları təlim prosesində reallaşdırmaq olar?

Şagirdyönümlü təlim öyrənənlərin yeni bilik və bacarıqlara yiyələnməsindən ibarətdir. Bu məqsədlə müəllimlər təlim iştirakçılarına müxtəlif təlim metodları və üslubları haqqında təlimat verməklə onları ən uyğun strategiyanı seçməyə yönəltməlidirlər. Bu prosesi təlim prosesində uğurla tətbiq edən müəllim şagirdlərdə yalnız bilik formalaşdırmır, eyni zamanda, onların potensial və qabiliyyətlərinə uyğun bacarıqlar formalaşdırır ki, bu da şagirdlərin **həm peşə seçimini** asanlaşdırır, həm də bir çox **həyati bacarıqlara yiyələnmələrinə** şərait yaradır. Hazırkı dövrdə şagirdyönümlü təlim bir sıra modellər şəklində özünü büruzə verir. Bu modellər aşağıdakılardır:

Layihəəsaslı öyrənmə, probleməsaslı öyrənmə, oyun əsaslı təlim və araşdırma əsaslı təlim metodu.

Bəs bu modellərdən istifadə şagirdlərə nə qazandıracaq?

➤ **Layihəəsaslı öyrənmə** – şagirdlərin müəyyən vaxt ərzində araşdırma aparmaqla, daha çətin sual və problemə cavab axtarmaqla bilik və bacarıq əldə etdiyi təlim modelidir. Bu model şagirdlərin real həyat problemləri ilə öyrənmə prosesinə aktiv cəlb olunmasını təmin etməklə onlarda idraki inkişafa şərait yaradır.

Layihəəsaslı öyrənmə modelində şagirdlər mövcud bilik və bacarıqlarından istifadə etməklə yanaşı, prosesboyu yeni bilik və bacarıqlar qazanırlar. Bu model şagirdlərdə XXI əsr bacarıqlarını – tənqidi təfəkkür, yaradıcılıq, əməkdaşlıq, ünsiyyət bacarıqları və s. formalaşdırır. Burada məqsəd şagirdlərin bilik və faktları informasiya kimi öyrənilib danışması yox, bu bilikləri lazımi məqamda istifadə edə bilmələrini təmin etməkdir. Adətən, layihə işi komanda şəklində aparılır, proses zamanı informasiya toplamaq və emal etmək üzərində iş gedir, araşdırmalar aparılır və s. ***Bununla da şagirdin tənqidi təfəkkür, problem həlləmə, ünsiyyət, əməkdaşlıq və s. bacarıqları formalaşır.***

➤ **Probleməsaslı təlim modeli**

Probleməsaslı öyrənmə şagirdlərin real problemlər zamanı konsepsiya və prinsipləri dərk edərək həll üçün nəticə əldə etməsindən ibarətdir. Probleməsaslı öyrənmədə faktlar və informasiyanın tək-cə təqdimatı aparılmır, onlarda tənqidi, yaradıcı təfəkkür, ünsiyyət və əməkdaşlıq bacarıqları ilə yanaşı, müstəqil öyrənmə, problem həlləmə bacarıqları da formalaşır. Bu təlim metodu bütün fənlərdə və istənilən öyrənmə situasiyasında istifadə edilə bilər. Burada problemin müəyyən edilməsi müəllimdən yaradıcı yanaşma tələb edir. Probleməsaslı öyrənmənin əsas xüsusiyyəti problemin həlli zamanı şagirdlərin bilik, bacarıq səviyyəsi və əvvəlki biliklərinə istinad etməyə şərait yaratmaq, problemin seçilməsi zamanı şagirdlərin hər birinin prosesə aktiv cəlb olunmalarını təmin etməkdir. Şagirdlərə elə problem verilməlidir ki, onlar müxtəlif istiqamətlərdə, lakin əməkdaşlıq edərək işləyə bilsinlər.

➤ **Oyunəsaslı təlim modeli**

Oyuna əsaslanan öyrənmə müəyyən oyun prinsiplərinin əsas götürülərək şagirdləri cəlb etmək üçün onların bilik və bacarıqlarının real həyat parametrlərinə tətbiqi deməkdir. Müasir dövrdə şagirdlər daha çox əyanilik, dinamiklik sevdikləri üçün onları müxtəlif oyunlarla təlimə cəlb etmək daha uğurlu addımdır. Oyuna əsaslanan öyrənmədə iştirak edən şagirdlərdə motivasiya daha yüksək olduğundan təlim materialları ilə dinamik şəkildə məşğul olmağa imkan verir. Həm kiçikyaşlı uşaqlar, həm də yuxarı sinif şagirdlərində müxtəlif bilik və bacarıqları (riyazi məntiq, problem həlləmə, sahibkarlıq və s.) formalaşdırmaq üçün fləş-kart, interaktiv oyun və tapşırıqlardan istifadə edilir. Bu, şagirdlərdə əldə etdikləri bilik və bacarıqları həyatla daha əyani şəkildə bağlamağa şərait yaradır. Belə təlim modeli şagirdlər üçün maraqlı olduğundan onlar təlim prosesinə daha çox cəlb olunurlar. İstər çap şəklində, istər elektron şəkildə olan oyunlar şagirdlərin məkan-vizual təsəvvürünü, problem həlləmə, biliklərini idarəetmə və s. kimi bacarıqlarını inkişaf etdirir.

➤ **Araşdırmaəsaslı təlim modeli**

Araşdırmaəsaslı təlim modeli şagirdə tədqiqatçı münasibətin formalaşması kimi mühüm bacarıqların inkişafı ilə yanaşı, konseptual ardıcılıqla biliklərə yiyələnmək üçün imkanlar yaradır. Bununla belə, etibarlı və səmərəli mənbələrdən istifadə etmək bacarığını

inkişaf etdirir. Hazırkı işin məqsədləri tənqidi düşüncə və mövcud ədəbiyyatı nəzərə alaraq, tədqiqatı təlim prosesinə inteqrasiya etməkdir.

Təfəkkürü inkişaf etdirmək üçün şagirdyönümlü təlim modelindən istifadə etmək tövsiyə olunur. Həm müəllimyönümlü, həm də şagirdyönümlü təlim modelindən istifadədə məqsəd şagird nailiyyətlərinin yüksəldilməsinə çalışmaqdır. İstər müəllimyönümlü təlimdə, istərsə də şagirdyönümlü təlimdə əsas məqsəd şagirdin fəallaşması və maksimal dərəcədə təlimə cəlb olunmasından ibarətdir. Təcrübə göstərir ki, şagirdyönümlü təlim bacarıqların formalaşdırılmasına daha çox xidmət edir. Bu səbəbdən dövrün, həyatın, əmək bazarının tələblərinə cavab verən şagird yetişdirmək üçün şagirdyönümlü təlim modelindən istifadə etmək daha səmərəlidir.

Səbinə Balayeva

ARTİ-nin Metodik Dəstək və Peşəkar İnkişaf Mərkəzinin Əlaqələndirmə şöbəsinin əməkdaşı

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Student-centered Classroom, The Transforming Your Teaching and Grading Practices, Jeanetta Jones Miller, 2021.
2. "Learning analytics, LMS e piattaforme digitali: soluzioni innovative per apprendimenti student-centered", Corso Di Dottorato in cultura, educazione, XXXIII Ciclo, p 21, Anno Accademico 2020/21.
3. Meyer, A., Rose, D., & Gordon, D. (2014). Universal Design for Learning: Theory and Practice. Wakefield, MA: CAST Professional Publishing.
4. Student-Centered, Open Learning Environments: Research, Theory, and Practice, Janette Hill, 2013, Handbook of Research on Educational Communications and Technology.